

NEM LENNI

Nem forgolódni félig éberem.
Nem elaludni, nem ébredni fel.
Nem vásárolni tejet a közérthben.
Nem érezni a hársfaillatot.
Nem fürkészni az eget, hogy eső lesz?
Nem szorongani a döntés előtt.
Nem morzsolgatni korhadó fakérget.
Nem nyitni, zárni, megint nyitni, zárni.
Nem tudni többet.
És nem tudni többet.

Gábor Miklós

AZ 1976-OS NAPLÓBÓL (II)

Május 15.

Hendrikje felvitt a hegyre Jimmyvel együtt. Jimmy szeretni való, jó kutya, büszkék lehetünk rá. Futók szelték át az ösvényeket, lányok is, a melegítő alatt dobálódzó mellett, vágyakat piszkálva. A növények megtisztították itt a levegőt, a szél és a levelek színe kiemelt jelenünkből, vissza a gyerekkorba, az elképzelt kalandok világába, végül is sehová, boldoggá vagy boldogtalanná tett, ki dönthetné el, hogy nevezzük hát ezt az állapotot? Hendrikje nélkül nem lennék itt, mégis kerülte őt a tekintetem. Viszont egy-egy pillanatban muszáj volt megérintenem vagy szólnom hozzá.

Jimmy nemcsak egyik főszereplője jelenünknek, de új érintkezések felülete is. Ott az erdőben például az a melegítőbe öltözött anya az egészen kicsi kisláival. A gyerek meg éppen hogy csak totyogott, éppen hogy első szavait próbálta artikulálni, nem tudom, hány hónaposak vagy évesek ilyenkor a gyerekek. Egyévesek? Másfél? A mama férje a futók egyike volt, a csoporttal tartott, a futók úgy vettek tudomást Jimmy egyéb helyeken feltűnő jelenlétéről, mint természetes jelenlétről fák, füvek közt, ha kerülgetni kellett futás közben, barátságos hangok kíséretében tették. A mama meg éppen odahozta totyogó gyermekét: – Nem bánt a kutyus... – A gyerek meg megismételte a maga még félig-meddig állati nyelvéen: – Ne ánt a kuus... – de azért óvatos maradt, jött is, simogatott is, persze csak távolról, kinyújtott karral, időnként a földre huppant, félt is, jött is, amit még sokszor megismétel majd életében. A mama mindent elkövetett, hogy bizalmat ültessen belé a nagy, fehér állattal szemben. Aki egyébként jól nevelt volt és játékos, nem tudott óvatosságra intő méreteiről és pofájáról.

Azt mondhatnám, hogy irigyelni kezdtem a gyereket és az asszony férjét is szinte,

annyi kedves bölcsesség és hiteles nyíltság volt abban, ahogy az asszony a gyereket és a kutyát össze akarta hozni. Vannak más anyák is. Látom például: Jimmy lepisili az utcasarkot, az anya széles és csúf képe még rátorzul egy-két fokot az istentől adottra, rángatják barátkozni óhajtó és kíváncsi, szerencsétlen fattyújukat elviselhetetlen rántásokkal, a karjuk kiszakad, és hangosan kiabálnak a békésen pisilő kutya női gazdájára – nő a nőre: – Ezek a korcs, ronda dögök! Megfertőzik a várost! Nem lehet tőlük élni! Vigye innen! – Vagy (ez még szebb): – Szülne inkább gyereket! – (Amihez igazán nem csinálnak kedvet: hátha az a gyerek olyan lesz, mint ők? Vagy olyan sora lesz, mint az ő szerencsétlen porontyának?) Az „egészség” nevében irtani a kutyát: micsoda kegyetlen álszentség! Merthogy ő a város tisztaságát védi, hiszen ennek az élőlénynek, nekünk az óriási, bűzlő telepünket... Van-e még állatfaj, amely annyira tudná utálni saját fajtársait, mint mi? Néha irigykedem Jimmyre, mikor olyan őszinte odaadással szagolgatja kutyatársai nyomát. Csak mi nem tudjuk elviselni fajtánk saját szagát? Adler Zsiga néhány perces interjút adott a Rádióknak (75 éves). Sportemberhez illő egyenes hangon és egyenes mondatokban beszélt munkájáról, csalódásairól is, nem panaszkodott (nem vádolta Papp Lacit sem), nem vádolt, de életéről szóló néhány perces monológjában is sort kerített rá, hogy beszéljen a kutyákról, ahogy Gyurka is kutyabarát, mert férfiak, ez valahogy így van, így volt: „ember, ló, kutya”, ezt így tanultam a filmekből is; gyerekkoromtól éppúgy képzelegtem a kutyákról, mint a lovakról, és Jimmy, lám, ő is, aki pedig az első időkben mintha nem akarna kutya módon viselkedni, mintha nem akarna se bátor, se méltóságteljes lenni – és ezzel rossz fényt vetett gazdájára –, se hű és szerető társ, ő most mindez. Állandó jelenléte már nem állandó gond, hanem állandó öröm és szeretet. (Jó, hogy lányom is annyira szereti a kutyákat, de általában az állatokat, büszke voltam rá, mikor az Állatkerthez szerződött.) De a világ...

Nagy plakátok hirdetik a nemzetközi kutyakiállításokat, amelyeket itt tartanak Budapesten. A tévében bemutatják a messzi földről érkezett milliomos tenyésztőket és kedvenceiket (ott laknak, étkeznek előkelő szállodáinkban, dollárért), szakkönyvek ismertetik a különböző kutyafajtákat, kiadják Lorenz szép és bölcs könyveit stb. De évi 800 forint adót vetnek ki a fajkutyákra. Elvadult, kivert kutyák tűnnek fel az országutakon, a réteken, Budapest utcáin, messziről, szorongó és koldus pillantással kerülgetik Jimmyt, aki különös izgalomba jön tőlük, ő csak a szabadság szagát érzi rajtuk, de ők alázatosak és görbe gerincűek. Szájkosár kötelező. Póráz kötelező.

A Duna-part a kutyatulajdonosok (nagymamák és unokák, nyúlánk kamaszok és kamasz lányok, magányos és magukba merült bölcs öregek, mindenfajta ember) találkozóhelye. Mostanában ezt a közösséget riadalom támadta meg, jobbra-balra pillantgatnak séta közben, azt lesik, nem tűnik-e fel rendőr valamelyik bokor mögül, ha másként nem, hát most, a kutyájuk révén megismerték azt a bűntudattal vegyes szorongást, hogy van valamijük, hogy éreznek valamit, bármily kicsi, de belső kapcsolatuk van a világgal... már illegálisban vagyunk, egyszerűen mert a kutya egy darab élet, már cinkosok is vagyunk: „Vigyázzon, rendőr a sarkon túl!” – súgjuk gyorsan egymásnak, míg ebeink vidáman szagolják egymás hátsóját, és már ismerjük a hetyke léptű rendőröket is: attól például nem kell félni, az nem törődik a kutyákkal, a szerelmesekkel sem, az csak Aczél elvtársra vigyáz. (Ő demokrata, itt lakik egy bérházban, a park sarkán, igaz, hogy becsületes zsidó ember létére vadászni jár, ez itt a Lipótvárosban nem tradíció, de hogy kutyával-e vagy kutya nélkül? Azt nem tudom.) Hendrikje már haragtól remegve tér haza a kutyasétákról. És már itt a morális kérdés: mi helyesebb? Ha pofon veri a rendőrt, vagy kissé vihogva kitér a hatóság útjából? És én? Nem tu-

dom eldönteni, hogy magamat félttem-e a naplómtól, belső egzisztenciámat, vagy ellenkezőleg, attól félek, hogy bármilyen rendőri beavatkozás közben elvész a naplóm, és nem marad fenn az utókornak? (Arról nem is beszélve, hogy el se tudom már képzelni létezésemet a világban, ha nem tudnám magam mögött ezt a rengeteg naplót, amit valahogy *folytatni* kell.) (Olyan is ez a napló, mint egy szégyenletes szenvedély, mint egy le nem leplezett bűn, életem minden egyéb területén elgyengít: vigyáznom kell rá. Az istenit! Egész életemben fenyeget a veszély, hogy valaki számon kéri rajtam, ami legtermészetesebb reflexem?)

A kutyák – a rendőrök – a kutyák riadt gazdái – és a „demokrácia”: a kutyagyűlölők fajtája. Akikre ezek a legények mindig számíthatnak... az élet védelme. A tévében előadás a gyerekszülésről: az életért, ugye? Aztán megjelenik egy fehér kutya, egy ilyen seggét riszáló kis életdarab a földön, egy kutya, pofája komikus vagy ijesztő, ahogy vesszük, zavarba hozó, mint a fajtiszta lények általában, vajon csúfak? Vagy a szépség egy különleges típusát képviselik? (az „érdekes” nők), egyszerűen bolondos szépségük arisztokrata: domború mellkasú, büszke lény, figyel, életre éhes, kíváncsi, és minduntalan ugrana, orrát magasba emelve a távolba szimatol, olyan messzeségekbe, ahová mi nem vagyunk képesek elérézni.

Egyszerűen itt egy darab gyanútlan élet, no meg mi is gyanútlanok voltunk, amikor magunkhoz fogadtuk, nem tudtuk még, hogy mit jelent majd a szeretet, milyen fájdalmakat majd, ha mást nem: csaknem biztos, hogy előttünk hal meg, egyszerűen mindent vállaltunk vele, ami terhet a szeretet és az élet jelent.

És főleg nem tudtuk, hogy életünket egy újabb ponton megnyitottuk, hogy váratlanul új sebezhető pontot kínáltunk ezeknek a vastag posztóba öltözött legényeknek.

Milyen érzékeny is ez a világ az életre, a kutyáénál fejlettebb szimattal érzi meg üldözendő nyomát, hogy utánavesse magát – kajánul lecsap: csak nem képzeltétek, hogy itt el lehet feledkezni rólunk? Csak nem képzelted, hogy elsétálhatsz kutyád oldalán egy kis szabadságba, ahol elfeledkezel rólunk?

Nincs zárt íróasztal, amit bármelyik pillanatban fel ne feszíthetne (csak ki kell állítania önmaga számára egy űrlapot), nincs kert, amelynek virágágyásaiba bele ne tiporhatna.

Egy ilyen négy lábú: ősidők óta az *ember* ember voltának jele, jelvénye, szimbóluma: a megszelídített állat – „embert barátjáról”.

A többi kutyatulajdonos időben kitért az útból, szoros pályára fogva barátjukat, elszellestek a mellékutcákba. A széltől eleven fák sora alatt feltűnik a lassú, határozott léptű legény, valószínűleg társával együtt (biztos, ami biztos, jobb nem egyedül) (társas lények, hiába). Ritmusát nem változtatva közelít. Közeledünk egymáshoz, mint két gyilkolásra kész cowboy a Fő utcán. Mint két támadni készülő kutya. Nem volna jobb, ha te is elfutnál hirtelen? De már késő. Rögtön gyanús lennél. És ha szemtelenül továbbmennél, mintha nem is látnád? Mosolyogj rá? Vagy ugorj neki, és vágd képen, öld meg?

Csak te vergődsz ám, csak te töröd a fejed, csak te ismered ezt a szégyenletes viharzását a tehetetlen gyűlöletnek, alázatnak, és a reményt: „Inkább meghalok!” – ő ebből semmit sem ismer, ő sebezhetetlen (a szó szoros értelmében az! gondold csak végig!) – viszont a beleérzés csudája: pontosan tudja, hogy mi történik benned, tudja, így a távolból is, és mind közelebb, rád bízta: választhatsz, szabad vagy. Neki mindegy. A kutyád úgylis sebezhetővé tesz. Ugyanolyan kimért léptekkel elhalad melletted kemény posztójában.

Ismét megtanultad a leckét: ez a szocializmus, ez a béke, ez a szabadság, ez a demokrácia, ez a hazád (hisz ifjú kollégáid épp tegnap este éltették oly tehetségesen Kádárt és a rendszert; hisz minden házmesterné glédába állva vonul fel ebed ellen, az első szóral!).

Megtanultad-e végre, hogy nincs oly paránya az állati és emberi létnek, nincs az az icipici szimatolás a távoli dombok, a füvek és mozgékony lombok világában, amit adó és gyanú nélkül birtokolhatnál?

Nem engedik, hogy egyetlen percre is elfeledkezz róluk és arról, hogy mi vagy te.

És így telt el egész életem, fasizmusban, szocializmusban.

Május 19.

Ma levették lábamról a gipszet.

Az utóbbi napokban pocsékul éreztem magam. A mellem szűrt (még most is nehezen kapkodom a levegőt), még a fogam is bedagadt. Az agyam pedig leállt. Elolvastam két könyvem: tetszetek. De hogy most írjak? Szinte elképzelhetetlen. Igaz, hogy más se tudok tenni. Heltai *Jaguár*-ját olvastam el ismét. (Minek?) Tévépróbákra, Rádióba járok. A világ néha körém zárul. Attól tartok, hogy a könyvem nem jön ki a könyvhétre, pedig szeretném.

A tévéhíradóban néhány kép az írók kongresszusáról. Tulajdonképpen hihetetlen. Aczél is elmondott egy mondatot, amíg elvágták. Aztán Déry fejét láttam közleről, majd Boldizsár Ivánt. Éppoly hihetetlen volt az egész, mint a szériában sorakozó pártkongresszusok. Nem vitatkozom velük, még gondolatban sem, csak tátott szájjal bámulom a képernyőt, nem akarok hinni a szememnek és a fülemnek. És e mögött a nem létező, e mögött a vízióvilág mögött mégiscsak ott kell legyen egy rettenetes erő, másként a fényhullámok hogy juthatnának el a képernyőig? Másként én se bújnék el a titkos tudásommal, nem félnék, hogy észreveszik rajtam, egyszerűen kimondanám: ez nincs. Kínos érzés. Délután majd bemegyek a Rádióba, és ott is megjátszom, hogy ez van. Mi történne, ha kimondanám, és valóban kiderülne. Hogyan folytatnák akkor tovább?

Vekerdy könyvéről őszinte rajongó kritikát írtak. Örülök neki.

Május 21.

A gipszet tehát levették, de járni még alig tudok. Azt mondják, ez így van rendjén. Viszont kiderült, hogy tüdőgyulladásom van. (Szerda este köptem egy csöpp vért, ezért vizsgáltattam meg magam.) Már elég nehezen viselem a sokféle nyomorúságot.

Nagymama néha felhív. Hirtelen meghalt a Vígszínház egyik asszisztensője, aki rajongó famulusa volt Évának. Ez bizonyára megviseli.

Hendrikjém kitartó jósággal és türelemmel eteti velem a gyógyszereket, és elviseli nehéz hangulataimat.

Hogy a könyvemet Illés Endre valahogy szívességéből adja ki, és akkor is hogyan? Az elhagyottság, a céltalanság, a lappangó ellenséges érzés, amely így vagy úgy 1956 óta – húsz éve – hol erősebben, hol gyengébben érezhető – azzal fenyeget, hogy gondolataim, indulataim elferdülnek, hogy a ki nem elégített hiúság és a fel nem használt energiák valahogy belülről átmérgeznek. Dohogok, és a Szabad Európa is idegesít. Életveszélyes hülyeség. A könyveim? Olyan tehetetlen vagyok, hogy akár más is írhatta volna őket.

Május 24.

Vekerdy:

Két feladatomat látja:

I.

1. Szánjam el magam, írjak „profi” módon (Bajor-cikk stb. nagyon tetszettek neki). Azokat az írásaimat tartja legtöbbre, amelyekben nem közvetlenül magamról beszélek, hanem egy-egy személyen, szituáción, tárgyon keresztül.

2. Vegyek részt aktívan, mozgékonyan és állandóan a színházi közéletben. (Szerinte lábtörésem is bizonytalanságom tünete.)

a) Tudnom kell, hogy az én igazi helyzetem az lenne, ha egy színház igazgatója lennék, rendeznék stb. Ezt akkor is magam előtt kell „lebegtetnem”, ha semmi sem lesz belőle.

3. Gyerekes komolysággal kellene Ruszttal tisztáznunk, hogy mit gondolunk a politikai helyzetről, a világról, emberiségről, Istenről, szerelemről stb.

a) Ugyanilyen gyerekes komolysággal kellene a kecskeméti színházban hozzáfogni egy látszólag lehetetlen közösség kialakításához, kidolgozni a gyakorlatok, a szokások rendjét stb.

II.

1. Szolzsenyicin és Ljubimov példája szerinte azt bizonyítja, hogy érdemes cselekedni. (Szerinte Szolzsenyicinnek nagy szerepe van abban, ami egyes kommunista pártokban történik.)

2. Ő „marxista” abban az értelemben, hogy mondanivaló, szándék nélkül nincs művészet. Grotowskit is az hozta létre, hogy mint hívő katolikusnak, át kellett élnie a katolicizmus gyalázatát. Innen a „blaszfémia” mint mondanivaló. Tehát: ilyen értelemben kell tisztázni a „mondanivalót” és cselekedni.

Thomas Mann példája a kétféle, egymást kiegészítő magatartásra egy művész életében: egyrészt napi harc a fasizmus ellen, másrészt a *Doktor Faustus*, mely túllép a napi kérdésfeltevésen.

Május 27.

Miután kiderült, hogy az a kis vérköpés tüdőembóliát jelzett, miután bal lábam combtól oszlopvastagságra dagadt percek alatt, és vörösre, mint a főtt sonka: most a kórházban.

Azért még itt vagyunk. Idegességek, kapkodások, tennivalók halmozódása után – komplikált dolog egy betegről intézkedni –, kissé szorongva, begyulladva is tán, melankolikusan, de itt vagyunk.

Kint zúg a szél – és itt benn? Úgy vágyom Hendrikjére, mint anyámra vágyhattam

gyerekkoromban. Az elmúlt napokban, hetekben, hónapokban biztonságot jelentett, erőt – odaadást.

Holott? Tagadjam? Hányszor jut eszembe – és neki hányszor jut eszébe, jut nekem eszembe –, hogy ő egyszer már végigszenvedett egy ilyen hosszú betegséget egy ilyen idősebb férfival?

Adok-e, adtam-e neki elegendő örömet?

Lesz még belőlem két lábon járó, igazán egészséges ember?

Egyszóval az első kórházi nap.

– Ilyen csúnya lábat én még nem láttam! – fakadt ki őszintén a nővérke, amikor a borogatást rakta arra a bizonyos csúnya lábra.

Május 28.

Micsoda fárasztó kötelesség, hogy ezért-azért, udvariasságból, kíméletből, hálából annyi értelmetlen dologra pazaroljuk az időnket. Letagadunk, magyarázunk, lyukat beszélünk a hasakba, és ezzel megfosztjuk magunkat a lehetőségtől, hogy életünket igazán kihasználjuk.

Ezt meg hogy értem? „Igazán kihasználni”: az mi?

Pontos tájékozódást! Miért? Kapcsolatokért. Nem ez minden hitünk és reményünk tartalma? A kapcsolat? És ezt is elsietjük.

Önmagunkat is azért kéne megismernünk, hogy létrejöhessen a kapcsolat. Ha itt csak – és mindig csak –, ha másért nem, kíméletes lanyhaságból –, az élet reménytelen. A kis csalások, amelyekkel kerülgetjük, igazából örökké elkerüljük egymást, ezek teszik végül kívánatossá a halált, ezért érzi az ember, hogy egyetlen igaz tennivaló van: szakítani, otthagyni, ölni, pusztítani, mindenre nemet mondani.

Elviselhetetlen az életben ez az állandó fals hang.

Hátha egyszer a szervezetünk reagálásából megértjük, hogy a fals (a pontos önmagát oly tehetségtelenül és bűnösen kereső) hang *most*, talán véletlenül, de *eltalálta!* Hátha ettől kezdve csak a tiszta hang csendül majd, vigyázni se kell már, és többé a hamisra rá se találunk?!

De még a sejtjeink is gyávák.

Iván mondta: „Graham Greene nagyon jó és nagyon mulatságos. Ez jó. Hogy humora van. De amikor egyszerre Istenről meg a katolicizmusról szól, mintha egy nagybőgő szólalna meg egy fúvószenekarban. Ilyet nem szabad. Nem szabad egy hangszert külön komolyan venni és ezzel túlterhelni. Minden hangszert egyforma jelentőségű. – Majd: – Beethoven az egyetlen, akit komolyan tudok venni azok közül, akik komolyan veszik saját magukat... Bach unalmas, igaz, de milyen *leleményes!*... Beethovennel mégse tudok vitatkozni.

Bosszankodva tiltakozom magamban, hogy a vénség kitaposott útjait taposó művészek bennem a szomorú és szenvedő „embert” lássák. (Pláne *most*, hogy még kórházba is

vittek.) Én egészséges és életerős ember vagyok, jókedvű is, halálom órájáig kemény és ellenálló. És főleg: szarom rájuk, most és mindörökké! A sok májbajosra! Én nem vagyok bánatos, én nem szenvedek, én állandóan bosszús vagyok, mert ezek a... ezek a MŰVÉSZEK! Nem hagynak örülni. A franc a...

Ezt tekinthetik akár művészi programbeszédnek is!

A veszprémi tévéalálkozón a kritikusok díját kaptam a *János királyra*. Szerintem afféle vigaszdíj.

Itt ülök a kórházi ágyban (Hendrikje most ment el, tévedésből magával vitte az öngyújtómat, nem tudok rágyújtani!), és morfondírozok: hát nem tudok megszabadulni a hiúságtól, ettől az egész színházi világtól, amelyet lenézek – de a hiúság mindenféle kerülő úton (dühök, indulatok, gyűlöletek) csak rám tör. Semmi sem pótolhatná, csak az igazi világ – ha fel tudnám magamban, magamnak építeni. De csak a falat bámulom, olvasok, de a könyveket is unom, mert nincs előttem terv.

Síralmas legény vagyok. És nem tudok rágyújtani.

Május 30.

Ablakom (itt, közvetlenül az ágyam mellett) hosszúkás franciaerkély-ajtó. Csak egy fehér fatörzset látok benne, ezenkívül csak faleveleket végestelen-végig, az egész függőleges téglalapot megtöltik, ahogy Bonnard festő erkélyajtóját. Ma süt a nap.

A szakállas impresszionista festők szabadsága és egy senkivel-semmivel nem törődő – ez a kettő egy. Nem élhetek, csak ha semmi sem állja gondolataim útját, mily egyszerű, mindent tudni akarok, mindent ki akarok mondani, a tények, ami a naplóm volt.

Félrevezettek az Ádám-félék, azt hittem, hogy ők Szép Ernő vagy Bródy. Nyilván magamat is félreértettem.

Mert a legfontosabb a gyerekkor, az a szabadság.

A mai Madáchban Huszti = Gábor, Haumann = Pécsi Sanyi.

Itt fekszem. Fene tudja, mikor és mennyire lesz majd használható a lábam. Talán egy óra múlva elvisz egy más úton lévő vérrög. Egy hétig járkáltam tüdőembóliával meg trombózissal a lábamban. Vegyem jó jelnek, hogy mégis itt vagyok? Akárhogyan is, most élek – *nekik* túlságosan is.

Ásítózva keresek egy témát, amelyhez felhasználhatnám mondataimat. Pl. Ádám Ottó karrierje? (Már nem líra, hanem az értelmezések szórakoztató változatai.)

Többet vártam a *színháztól*, mint amire való?

Itt fekszem még egy hétig, három hétig, sőt több. Lábam nem lohad, marad a szép vastag, és fáj, helyezkedem így, helyezkedem úgy. Nem tudok aludni sem annyit, mint szeretnék, és most aztán lehetne. Szarni, az aztán külön tortúra, utána sajgó lábbal és csípővel mászom vissza ágyamra, tudóm, szívem csak lassan csillapszik.

A kintiek közül vajon ki jelentkezik és mikor?

Szobatársam hazament hétvégére, és a szoba most kellemes, csendes gyerekszoba. Most aztán lehetne írni!

Felejtsd el a színházat. De hova menj akkor? Ki vagy, mi vagy a színház nélkül? Poros vidéki utak, napsütötte és árnyékot adó fasorok, bogarak; bicikli; út menti árok.

Lányok, akikre vágyódtál, ugyanezek a helyszíneken szerepeltette őket a fantáziád. Valami szűrős: a porszemek, a lombok közt áttörő napfény, a füvek érdessége.

Cvikkeres Sztanyiszlavszkij, a gazdag értelmiségi, aki még azt hitte, és akinek igaza volt. Ferkóval a kávéházablakban. Azóta se csinálnak mást, mint minket gyaláznak: az „értelmiséget”. Mert nem igaz, nem a tőkést szidják, tőkés már nincs is, nem, ők a cvikkeres pofátlanokat rühellik.

„Hagyományos színház”? A *Don* egyszerűbben, egyértelműbben „színház”, mint a *Csil-lag*. A *Karnyóné* Majornál inkább színház, mint az *Othello*. Ádám Ottó színházából legjobban éppen a színház hiányzik, a bolondozás, az operett.

Tegnap óta jobban fáj a combtövem, hőemelkedésem is van (eddig ez nem volt). Az ágyban nem találok a helyemet. Hendrikje elment, mert fáradt. A tévé fáraszt és nyomaszt. Olvasni nem vagyok képes. A lábam nehéz, egy pisilés után már lihegek. És... nos: félek! Megijedtem. Várom a doktor bácsit, hogy megnyugtasson, hogy csináljon velem valamit.

Június 1.

Unom a színházat. Kecskeméttel az a bajom, hogy nem különbözik eléggé attól, amit unok. Én magam nem különbözöm eléggé attól, ami voltam. Ami „újat” az új áramlatok nyújtanak, ez a fecsegő dokumentumáradat és a proletkult pátosza és formai primitívsegei: ez villanyozzon fel? És „Ádám” vajon nem ennek a fáradt unalomnak harcosa a „modernekn” ellen?

Román Gyuri legutóbb azt mondta: félt, hogy kiábrándulok. Valóban veszélyes, hogy mindennek túl hamar a végére látok.

„Mesterségemet” annyira tudom, hogy most egy másik „mesterséget” kellene tanulnom. („Emberábrázolás”? Szánalmas giccs.)

Megváltozott a színház és közönség, de egyik se tudja, hogy megváltozott és mivé változott. A siker már nem igazít el. Itt egy zseniális fickó zseniális és kíméletlen ötlete jelentene valamit. Egy ordináre, egészséges ötlet.

Június 2.

Soltész professzor – valahol a mi környékünkön lakik, szintén kutyabarát – híres érsebész-specialista, ma reggel ő jelenik meg az ágyamnál. Ez persze nem nyugtat meg. (Sötétkéék zakó van rajta, divatos nyakkendő, mintha egy amerikai filmből lépett volna elő, mellette a többiek szerények.) (Nagy doktor, aki afféle csendes szaki; adjunktusnőm, aki kedves; hogy mit tud, még nem tudom; a modortalan adjunktus, modortalan, de engem egy gazdag, alapjában véve szánalmasan gátlásos zsidó úrifőura emlékeztet – melleleg Évának udvarolt valamikor kislánykorában.)

A mai „hős” egy nem szánalomra méltó Chaplin. Előnyös, ha szemüvege van. A közönséget nem érdeklik a rendezők, az „eredeti” felfogás, de nem érdekli (nem!) a színész sem. Hát akkor mi a fene?

Új dráma?

Musical?

Az „új” színház is a fesztiválok felé tör, oda akar bejutni. Mit tartok ma a legjobbnak? Fellini? Bergman? Néhány jelenség a humor világából. Olivier-t lelkem mélyén már csak a múlt csodájának tartom.

Keleti színjátszás? Grotowski? (Akit sose láttam?) Humor! Nem érezhetek mást, mint a közönség, erre esküdni mernék. És hogy szeretnék részt venni? Mint néző vagy mint szereplő? Nem tudom. Vágyódni igazán csak az írásra vágyódom.

Meg kéne írni az olyanfajta viszonyokat, mint amilyenek Ferrari vagy Major vagy Ádám vagy Domján és köztem alakultak ki. Portrék? (Ahogy Vekerdy ajánlja?)

A lappangó kapcsolatot, amely ember és másik ember, ember és a többi ember közt van, a felesleges kerülgetését az igazi megnyilvánulásoknak, ahogy az igazi tragédiák lezajlanak, a tapintat, a pontatlanságok, a megnyilvánulásra képtelenség... a társadalmi hülyeségek közt vergődő emberi lényeket, szépségeket, vágyakat (amelyek a maguk útján a tébolyok felé vinnének), vagyis az igazi érintkezéseket és közönyöket, a névtelen érzelmek és kapcsolatok tömegeit.

Feleslegesen fecséreljük figyelmünket másra. Talán ezért van az az illúziónk, hogy az életünket fecséreljük, holott valószínűleg ez az életünk, és nem az, amit annak tekintünk.

Június 3.

Míg a kis tévé miniképernyőjén Kovács Kati énekel, mit gondolsz – de őszintén! – Füst Milán naplójának erkölcsi komolyságáról?

És ha nem megy a tévé, akkor mit szólsz hozzá? Még ma sem tudom elhessegetni gyanúimat ezzel az emberrel kapcsolatban, bár kétségtelenül ő volt az író (természetesen Shakespeare-t kivéve), aki nekem legtöbbet hozta a konyhára, akit időnként nagyra tartottam, akit most is nagyra tartok... valamit mégis szeretnék leleplezni benne, hogy igazán, őszintén szeretni tudjam – hogy a világ is elfogadja őt nagyinak, nemcsak én.

A fene tudja.

Érdekes, hogy naplójából mennyire hiányzik a humor. Viszont azt meg kell tanulni tőle, hogy volt érzéke a karrieristákhoz. Ezeket pedig humorral kell megfigyelni, úgy kikészíteni, szépen és fölényesen. Adj időt, Istenem! Ússzam meg ezt most itt, aztán adj időt! Most jött el az időm, tudom!

Június 4.

Több mint két hete vagyok itt. Két napja infúziót is kapok. A lábam semmit sem javul. Ez nem nyugtat meg. Hisz dolgozni szeretnék. Igyekszem átengedni magam a betegség állapotának („türelem”, mondják a doktor bácsik és doktor nénik), de agyam csak szövi a terveket, amelyek ebben az állapotban inkább csak a gyomorkorgáshoz hasonlítanak, semmi hasznuk.

Mintha túlkerültem volna az önvádak, a lelkiismereti krízisek meddő háborgásain. Hogy a világ piszok? Most – mint '56 után – a világ piszokságából az is következik, hogy én mégse vagyok olyan piszok, mint hittem.

Senki sem érti igazán, hogy én Kecskeméthez tartozom. Összevissza pofáznak mindenfélét meggyőződésekről, nyilatkoznak, pufogatják a fellengzősöket, de eszükben sincs, hogy komolyan is vegyék, amit gajdolnak. Senkit sem érdekel, ami engem egyedül érdekel.

No de most már nem sírunk, sírogatunk, siratunk, beveszünk két kis sárga nyugtató bigyót, és inkább elszántabbak leszünk.

És ha Hendrikje belép a betegszobámba, az még mindig öröm. EZ kapcsolatunkban mégiscsak, mindennek ellenére a legfontosabb.

Június 5.

Ruttкаи Éva tegnap este, egy rosszul sikerült, kellemetlenségekkel teli tévéfelvétel után még fellépett a Fészek Klubban, és ott, a fellépés után közölték vele a hírt. Őrjöngeni kezdett, és a mentők vitték el.

A tévéhíradót nem néztem meg. Nem akartam hallani, ahogy a hírt bemondják, és nem akartam látni az arcképét a képernyőn.

Június 6.

Odakinn – ablakom egész magasságában, egy fa leveleinek egyik oldalán tükrözve – ragyog a nap.

Tömik belém a gyógyszert, az infúziót, az injekciót, csóválják a fejüket. „Türelem – mondják –, pech, ez a dolog tovább tart, mint gondoltuk.” De hogy mi van velem? Fene tudja. Az embert becsapják. Ha sikerül elvégeznem a szükségemet (naponkénti gond), én nem érzem rosszul magam.

Ezek a kongresszusok, versenyek, az a tébolyult „intézményesítése” mindennek, költészetnek, emlékeknek, tudománynak, ez a rögeszmés fesztiváلكultusz („hagyományos” – minden hagyományos!), ezek a „várszínházak”, béke helyett a békekonferenciák, az ifjúság problémáit is megszervezik, a házasságnak és szerelemnek is fórumai alakulnak, kerekasztalok, irodalmi színpadok... mire jó ez? Ha nem megnyugtató: az a bizonyos hatalom, amely szervez, ez van? Mennyi nagy gesztus, milyen fényes terem a kongresszusoknak, a szocializmus csak növeli, növeli, íme a bizonyíték, hogy *létezik*. Ülnek, komoly arccal, jegyeznek a jegyzőkönyvecskékbe, felállnak, tapsolnak. Mi a fenét jegyez ez a sok nagy hasú katonatiszt azokra a blokkokra?

Nem olvasom, de hallom, Latinovitsról is megjelennek a nekrológok. Őt is intézményesítik. Rákócziról pofáznak, amíg végül elintézik – *kitörölik* – egy nép tudatából, közérzetéből, reményeiből, véréből, míg egyetlen magyar fiút sem érdekel majd, mint engem érdekelt, hogy volt a történelemnek egy olyan különös jelensége, mint ez a fura

Rákóczi Ferenc! És tudományosan csinálják! Minden jubileum, minden évforduló ellop valamit, kirabol.

Az indulatok persze maradnak. De mi lesz majd ezekből az indulatokból? Szét kell szakadnunk! Szét kell szaggatnunk ezt a társadalmat, ezzel valahogy szembe kell szállni, ezzel az intézményesítéssel!

Bármit gondol is Ádám Ottó, ő a Madách Színházat is intézményesítette. Valamikor (okosan) azt mondta, hogy a Madách ereje az, hogy „nincs”. Hát most, hála neki, van. Bástyá. A tagadás színházából a helyeslés színháza lett.

Ez nem pusztá erőszak révén jön létre. Ezt az emberek valamiért akarják. Megnyugvást követelnek. Talán egy igazabb létre vágyódnak. Közvetlenebb, önmagukkal és egymással természetesebb kapcsolatra vágnak. De ez túl fárasztó, túl kockázatos. Nincs a világon eszme, amely ebben segítené őket. Ezért inkább a kongresszusi termek és az ünnepek.

Állandóan, szünet nélkül és bizony, fáradság nélkül kellene szétfűjni a hazugságot: de ki bírja ezt? Hisz saját sejteinkben is ott már a hazugság vírusa. En se vagyok jobb?

Nem azért jöttem el a Madáchtól, mert nem kaptam szerepet. Hanem mert nem élhettem úgy a színház közösségében, ahogy az én dolgom. Titkolnom kellett véleményemet, tehetetlenné váltam a nagyon is végiggondolt szervezettel szemben. Olyan helyre akartak tenni, ami nem az én helyem. Döntenem kellett, mire való vagyok. Azonosítom-e magam továbbra is valamivel, amivel magamban nap mint nap vitatkozom? Tolnay pl. „hű” és „szerény”. Az utolsó pillanatig ott akartam segíteni, ahol voltam.

Mi lesz Kecskeméten? Nem tudom. Ruszt még nem érdeklődött felőlem, mióta beteg vagyok. Ezt is számításba kell vennem.

Vekerdy: sose feledjem el, hogy igazán akkor lennék a helyemen, ha egy színház igazgatója és tanár lehetnék. De azt a szűk, szerény kis helyet, amit ők rám osztanának, nem fogadhatom el, ha nem akarom elárulni magam. Elvégre nem hibáim, hanem képességeim és hűségem miatt intenek szerénységre.

Afféle tehetetlen nap volt ez a mai, amikor az ember sóhajtozik, majd egykettőre goromba lesz.

A tévében a *Kedves hazug*. Jó, emberi és szellemes darab, kriminálisan rossz előadásban – Major néhány remek percével. Ez az ember valaki – jó; de akkor miért nem képes mégsem... mert nem képes. Talán egyszerűen azért, mert valamikor vezért csináltak belőle? Annyi szellem van ebben az emberben, mint az egész magyar színészetben együttvéve. És főleg: szörnyeteg, párja nincs. Többi „nagy színészünk” valahogy vékonypénzű mellette, nagy szívükkel, zengő hangjukkal, mélységükkel és minden színész-kellékükkel. És mégis, ebből az előadásból úgy kell kínkeservvel összekaparni félórát, amire nyugodt lelkiismerettel azt mondhatja az ember, hogy „jó”. Igaz, hogy ez a félóra mindennél jobb.

Június 7.

Hendrikje úgy állít be hozzám minden alkalommal, megrakva különféle batyukkal, mint aki randevúra jött.

Az élet komolysága ellen lázadozom néha. Mert nagyon hideg-gyönyörködő szemmel tudom nézni a világot. Ebben szeretném, ha Hendrikje inkább társam lenne. Közben ő tanított meg fontosságokra, hogy lelkem és mocskos ködeim elfoszlottak néha.

Hendrikje most ment el, és már hiányzik.

Jó lenne kedves, szemtelen, vidám dolgokat játszani vele. Nekem kéne kitalálni ezeket a játékokat.

Itt fekszem a kórházban, egy kellemes szobában, hál' istennek egyedül. A testemben még lapul valahol valami veszély, de erről nem sokat tudok. Babusgatnak, dédelgetnek, abajgatnak, kímélnek. Közben az ország – már amit országnak nevezhetek – lázong, lelkesül, ság-búg, liheg és felajzott, mert Latinovits Zoltán a vonat elé vetette magát.

Itt vagy hát a kényelmes kórházi ágyon, örülsz, ha néhány héten belül saját lábodon elmehetsz innen, és: *valóban örülsz!* És adj örömet *ennek a nőnek*, nemcsak megérdemli, de még ma is olyan volt a csókja, hogy elfuserált lábaid közt is érezted tőle, hogy élsz.

Június 8.

Füst Milán naplója.

Vegyes érzelmek, mint az öregtől mindig. Igaz is, meg nem is. Szerénytelen? Nagy ember – de valahogy túlméretezett is. (Wagnerre hasonlít ebben? A másik ripacsra?) (A fene egye meg, minden mondatomon érzem, hogy néhány napig őt olvastam.)

A *Henrik*. Lehet, hogy a legjobb volt, amit színpadon csináltam. Nagyon nagy siker volt. De ezzel is volt valami baj, egy kis csalafintaság. Nem csak én voltam akkor legjobb, az előadás (Pártos Géza) is messze elébe került mindennek, ami akkor volt, a díszletek, a kosztümök, a szereplők többsége stb. Micsoda arcok, hangok, figurák: Pécsi, Gyenge, Szénási, Körmendi, csak egy-egy pillanatra, de csupa jelentés mind. Ez a darab talán Füst Milán legjobban sikerültje, és ezt mi, színházi népség tudtuk, ahogy nem tudom, hogy pl. a magyar irodalom tudta-e. (Ahogy a Canossa-jelenet végén olvasómat mint egy ostort csattogtatva darócos combomon, felfelé indultam a pápai lépcsőn, hogy „megalázkodjam”, de Pécsi Sanyira diadalmasan visszakacsintva: ez igazi színészi lelemény volt, igazi Henrik – és valami igazán *igazi*, valahogy a színház legfelső határain járó öröm – ezentúl már ami van, az nem színház, az több, az kilóg.)

Füst Milán lelki túlzásait e darabban mi hiúsággá, valósággá, a ravaszsággal kevert kétértelmű erkölcs, bölcsesség és önirónia, de egyben esendőség... szóval mi azt is realitássá tettük. Az egészben a hitetlenség és életmohóság szent és profán vágya. (Talán csak a nőkön nem sikerült segíteni. Milyen naiv Milán bácsi tudós szexuálhözzáértése! Milyen gyerekes, ahogy azt az „orgiát” megírta. Holott perverz öreg zsidó lehetett a költő... Ha bejönne abba a jelenetbe néhány mamlasz, mosdatlan, de most a királyi célokra frissen mégis megmosdatott kis nő, és ott álldogálnának vihogva és áldozatként... De hát nálunk sajnos...)

Mert Pártos Géza volt, aki a *Boldogtalanokat*, a *Henriket* is felfedezte, és hozzá a színpadot is, bizony, Madách Színház, bizony, Aczél György!

És persze Pártos hozta Horvaival Sarkadit is.

A két *igazi* drámáirót.

No és a *Henrik* nem ért meg ötven előadást (és közben mekkora, milyen maradandó sikere volt!). A *Simeon* pedig, a százszemélyes kis próbateremben, még húszat sem. Pártos meg disszidált.

Mindkét darabot valahogy értelmetlenül, zavaros, ellentmondó félrebeszélések közben, mintegy véletlenül és észrevétlenül („majd újra elővesszük”) levették a műsorról. (Hogy kunyerált aztán az agg költő, hogy tűzzük műsorra ismét a *Henriket*!) Miféle láthatatlan erők nem túrték ezt a két darabot, és miért? Miért helytelenítette például Aczél a *Henrik* bemutatását? Közben a Nyugatról érkezett kultúrpolitikus látogatók odavannak: ha nekik ilyen miniszterük volna! Ez a lemaradt ripacs pedig nyilván elhivatottnak érzi magát, mert Illyés vagy Déry dörgölődznek hozzá.

Az ápolónők (még csak nem is csinosak) milyen kedvesek tudnak lenni! Már nem szégyenlem előttük a füttyülőmet. Míg mosdatnak, életükről kérdezgetem őket. Különös: ők hordják ki a széketemet, itt látnak heverni száználmas tehetetlenségemben, és mégis, talán csak a gyengédségükből, de egy-egy pillanatra kicsap köztünk valami találkozás árama, hogy mosolyogni kell tőle. (Füst Milán ezt mintha soha nem érezte volna, én meg azt, ami ilyenkor férfi és nő között történik [csaknem azt írtam: fiú és lány között], az élet egyik legfontosabb és legszebb dolgának érzem.)

Honnan ered a „nővér” megszólítás – érdeklődöm. Ja persze, az apáctól örökölték! Milyen szép: nővér! Ilyet csak egy tehetséges szervezet tudott kitalálni: „nővér”, „nővére”, mondani egy vadidegen nőnek, aki legintimebb testi titkainknak is birtokosa. (Szebb, mint az „elvtársnő”, igaz?) És ez a megszólítás ezeréves már vagy még több!

Milyen jó arra gondolni, hogy ezek a fehérbe öltözött szolgálatkész alakok, akik csöngetésemre azonnal megjelennek, és engedelmeskednek nekem, ezek *nők*. Jó elcsípni szemük egy-egy villanását. Szeretem, hogy egyikük haja mindig a homlokába lóg.

Odakinn meleg van, ablakom tárva-nyitva. Lábam rosszabb, mint tegnap volt. De mégse rossz itt. Mintha készülnék valamire.

Hendrikje mégis úgy érzi, hogy ma rossz napom van. Lehet, hogy igaza van, csak eddig nem vettem észre? Túl meleg van ma. Szűnyogok röpülnek be az ablakon. Ez a tavasz bizony már elhagyott – hány hete is fekszem már itt? Türelmes vagyok, mint egy türelmesfajta állat, mosolygok, mint egy jól nevelt kisfiú, a nővérek nem panaszkodhatnak rám.

Mennyire szeretem Hendrikjét! A szeme csillogását! Rózsát hoz, szemezgeti róla a felesleges leveleket, majd elrendezi a virágokat, ahogy éppen a legszebb. És mind mélyebben megszeretem kettőnk történetét, benne gyűlöleteinket és gonoszságainkat. Ez a változatlan csillogású szem (vagy mégis változik? hisz most mintha fényesebb volna?) mintha mind tisztábban ragyogna már akkor is, és ragyogott éveken keresztül – ezt is csak *most* látom ennyire, hogy *akkor*. Hogy gyűlöltem, amiért nem ért! De lehetett-e érteni? Magyarázataim, amelyekkel ettettem, erőltetett ostobaságok voltak. Zavarosabbak, mint ami *volt*.

Szívem már túlterhelt és zavart volt, amikor ő megérkezett. És téveszméim? Egy másik korszakban sok gyönyörűt átéltem már – de ő ebből mit kapott, ha nem zavart? Most a zavar megszűnt – mondjuk inkább: szünetel, hisz Isten kegyelmére is gondol-

ni kell, hogy embernek inkább érzem már magam, mint szörnyetegnek, hát ki másnak köszönhetem, mint öneki?

Nem lettem én jobb fiú. Nem tudok én igent mondani most sem. De mintha olyan helyen állnék, ami régen várt rám. Nem tudom én, milyen nő ez, honnan tudnám? Csak babona, hogy egy férfi tudhatja, egy nő milyen. (Titokzatos nőtény? Századelő? Nem, ennél egyszerűbb az. Tolsztoj vagy Shakespeare elképzeltetett egy *valódi* nőt, de arról, aki itt áll, velem szemben, róla csak feltevéseim lehetnek, és vágyaim úgys becsapnak.) De hisz nem az a dolgom, hogy kiismerjem, az a dolgom, hogy szeressem. Ahogy ő bizony szeret.

Körmendi Jancsi látogatása. Jelentékeny ember lett ebből a fiúból. Ádámról és Kazimírról, erről pletykál, meg hogy hogyan is menti ő köztük a bőrét... Nekem ez az élet-ravaszság nem tetszik, mondom én. Ő: mind fontosabb neki a játék, mind nagyobb és szebb szerepeket kap, mind több a sikere: ez az ő dolga, nem? Egyébként? Védi és menti magát. Igazat adok neki.

Elmeséli egy szép tervét: *Mikszáth három különös házassága* címen dokumentumokból összeállított egy darabot, színész nő szerelmével fogja játszani az Irodalmi Színpadon. Szinte irigylem lelkesedéséért. Lám, ő hőzöngés nélkül is megtalálta helyét, egy értékes munkát, amit szeret. Ez a dolog valóban érdekli, gyönyörködve hallgatom, ahogy beszél róla. Ahol te vagy, ott élet van, mondom neki, hát védj magad a magad természete szerint.

Sokat mesél. Undorodik ettől a mi világunktól, de az ő stílusa (legalábbis ezt próbálja) afféle mikszáthi, ez a gyógyír a sebekre, amelyeket önérzete kapogat. És változatlan különleges erejű humora. Most a Tháliában vendégszerepel, így egyik problémája az, hogyan nyugtassa meg Ádámot a Kazimírnál aratott sikere miatt. Rosszul fogalmazott mondata jelent meg egy interjúban. Egyik félmondata miatt Kazimir hívja fel éjszaka, a másik félmondat miatt ő exkuzálja magát gyorsan Ádámnál. Nagyszerűen adja elő a dolgot, de én bizony nem nagyon nevetek. Nem vagyok elég bölcs a nevetéshez, meglehet. De mostanában kedvem sincs az efféle bölcsességhez.

És végig éreznem kell, hogy ez a fiú, akit valóban becsülök, akinek csak szép gesztusa volt eddig felém, aki, úgy érzem, őszintén szeret, ez a fiú menthetetlenül idegen nekem, egy másik világhoz tartozik. Ismét az „elvek embere” lettem, aki nem ért szót, csak aki az ő szektájához tartozik, azzal? De hány ilyen barátom van, akinek örülök, akit „szeretek”, akivel tehetetlenül bámulunk egymásra – és akinek távozásakor megkönnyebbülök –, egyszerűen nincs mit kezdenünk egymással, hogy is mondjam – érkezésekor reménykedem, aztán valami tehetetlenség, fáradtság, alkalmazkodás, még csak vita sem... Ő mégiscsak boldogul (megérdemelten, mindjobban) egy világban, amelyből nem kérek, ő mosolyog, ahol én... De hisz hagyom őt beszélni, én inkább hallgatok, ez így jó.

Azt mondta Kazimírnak: – Mit idegeskedsz? 25 000 orosz szurony vigyáz rá, hogy te igazgató maradjál! – de folytatólagosan hozzátette ezt is: – Amellett tehetséges vagy, mint a nap.

Én még arra is alig vagyok képes, hogy udvariasan, úriember módra megköszönjem, ha ez a Kazimir valamilyen alkalomból gratulál nekem. Holott például milyen ügyeske és úrigyerek vagyok én például itt a kórházban is! De például a mai napig kép-

telen voltam rá, hogy Illés Endrének egy jó szót mondjak az írásairól, még arra is, hogy elolvassam őket, holott neki igazán hálás vagyok. (Csak tudnám, mi az, hogy hála, egy világban, ahol inkább kéz kezet mos.) Tehetetlen vagyok én, nem becsületes vagy pláne harcias.

Csak éppen egy szigetre kerültem, és velem Hendrikje is. Mással már nem tudok valóban beszélni, csak Ivánnal és Vekegyvel. A gonosz pletykákat változatlan élvezettel hallgatom. Ezekért érintkezem az emberekkel. A helyzet a konszolidáción belül most még egyszer konszolidálódott valahogy. Jó lenne szellemes bátorságokat vágni ennek az egész mocsoknak a közepibe. A szerelemről is csak azt kéne mondani, amit még nem mondtak ki, azt is kéne átélni. Hogy összerázkódjanak. Mert ezek a legegyszerűbb igaz szóra is összerázkódnak már. Én meg csupa ilyen szót szeretnék leírni. Itt géprablók, fiatalok, itt mindenki „tartja magát” valamihez. Valamihez, amiről már kiderült, hogy *nincs*.

És ehelyett írom ezt a naplót! Micsoda tehetségtelenség! A fene!

Amikor az egyik helyes kis ápolónő belépett a szobámba, Körmendi: – Ha én fekszem itt, ebbe már rég beleszerettem volna.

Amikor ezek a lányok fölém hajolva a borogatást rakják dagadt (és lohadni nem akaró) lábamra, vagy éppen kerekre hízott hasikámat mosogatják az érdes mosdókesztyűvel, rendszerint arcom előtt lebeg rövidre vágott, könnyű hajuk. Se nem szőke, se nem barna, ilyen volt Hendrikje hajszíne, még Riza korában. És most ezen a könnyű libegésen észreveszem, hogy ezek a hajak még *festetlenek*, és ez milyen szép.

Hendrikje viszont, mióta kórházban fekszem, parókában jár, mert nincs ideje fodrászhoz menni, és most már babonából is: amíg javulni nem kezd a lábam, most már nem is megy.

Bizony kedvesek ezek a szinte szeszínű, semmilyen, de fiatalosan lebegő hajak, ahogy szabadon meg-megmozdulnak, mint a pehely, vagy élő, mint a növények, szívmelegítően kedvesek. A kacérság öröme egy pillanatra átfut. Aztán arra a *nagy* dologra gondolok, hogy Hendrikjét *viszont* szeretem. És hogy egy fél gesztust se teszek egy ilyen nővérke ügyében. Az ember büszke, hogy szeretni tud. (Futok a pénzem után? Nem pénzem fektettem én ebbe a szerelembe, hanem a szívem, örületeim, idegeim, szenvedéseim, legvadabb fantáziám, sok csalódásom, önmagam és őt tépő kegyetlen töprengéseket – egész életemet próbára tettem ezért az „egyszerű” nőért.)

Persze jobb volna, ha Ruszt Jóska legalább egy levelet írt volna betegségem óta (ha már nem vágta magát kocsiba egy délután, elvégre neki jár a színház hivatalos kocsija, hogy meglátogasson). Semmiféle érzélem nem dolgozik bennem, mikor ezt leírom. Ő pedig nyilván csak őszinte: éppúgy nem érez semmit, mint én. Mintha úgynevezett „csalódásaim”-ba is csak belelovaltam volna magam mindeddig. ’56-ban a nagy blamátlátam, mindkét oldal blamátlátam. (Zelk Zoltán és Déry börtönben ült, és börtönben ült Darvas Iván és Mensáros.) Azóta láttam az embereket elképzeltetetlen módon elzülleni. Kicsit jobban meg kellett volna néznom azt a fiatalembert a kihajtott ingében, és nemcsak azt hallgatnom, mit is beszél a „modern színház”-ról. Hisz néha úgy elhallgatott! (Vámosban nem csalódtam: ő úriember volt, van – ez érvényes, a tehetség nem érvényes.) Jobban meg kellett volna figyelnem saját naplóm mellékmondait. Ehelyett be-

lelovaltam magam ebbe-abba. Most tudnom kell: hogy eljöttem a Madáchtól, az jó volt. Mert nemet mondtam. Hogy Kecskemétre mentem? Valahova mennem kellett, nem?

Az ember csak azokban nem csalódik, akik a vonat elé vetik magukat. (Ez se igaz, persze, de jól hangzik.) Sokan tettek énvelem jót. Milyen fontos része életemnek például Illés Endre! Körmendi ma meglátogatott, és milyen lelkesen povedált Mikszáth-ról! Ez is fontos. És például Muskát Laci – milyen fontos és kellemes, hogy van! És az itteni orvosok, ápolónők egy-egy szava, mozdulata? Egyszóval: kevés embert tudok én igazán szeretni, kevéshez fűz elszakíthatatlan (vagyis gyűlölettel is vegyes) élő kapcsolatot. De sok emberre van szükségem, hogy élni tudjak – ha úgy vesszük: az egész emberiségre! És ők mindig megtették legalább azt az egy gesztust, ami abban a pillanatban megmentett.

(Mitől? Amitől az embert minden pillanatban meg kell menteni.) Hát ne panaszkodj, ne is szomorkodj. És hogy mit leltem a szívemben? A mind keményebb haragot, talán csupán ezt.

Június 9.

A kedves nővér szépen megmosdatott, utána tiszta vagyok és friss, mintha egy más nap elé indulnék, egy újfajta nap elé, pedig ez se fog különbözni a tegnaptól meg tegnapelőttől. A nővérkének (pici teremtés) sápadt, puha szája van. – Fáradtnak látszik – mondom, mert a szeme alatt gyűrődéseket fedezek fel, amelyek tegnap még nem voltak ott. – Igen, rosszul aludtam az éjjel, meglátszik? Nem mondtam otrombaságot? Nem a férje fárasztotta ki az éjjel? Átengedem magam, minden szégyen nélkül, hadd mosdasson végig tetőtől talpig. – Ilyen jó dolguk valamikor csak a szultánoknak volt – mondom, és a szemén látom, hogy tudomásul vette, hogy most udvarolok.

Aztán csak ülök. A nyitott ablakon betör a fény – a tükröző falevelek fénye. Ahogy kinyitom a szemem, a szemközti fal síkja előtt Hendrikje tündöklő rózsacsokra. (Csak azóta látom meg a virágokat, amióta vele élek.) Tegnap a csokor közepére elhelyezett egy csaknem fekete, apró fejű virágot – mára ez hatalmas kerektségében kibomlott, és mint egy helyben forgó, állandóan táguló-szűkülő örvény sötétlik, nem akarom elhinni, hogy ez ugyanaz a lény, mögéje lesek, hátha ez az óriás valahogy a levelek mögé szorította azt a tegnapi picit, de nem, mégiscsak valószínűbb, hogy ez ugyanaz, csak tegnap óta ezzé vált – de akkor is: hol a tegnapi kis fura?

A nyugtatók nem teremtenek bennem igazi nyugalmat, csak elkedvetlenítenek. Hogy eljöttem a Madáchtól, ez valószínűleg mégiscsak *szervezetibb* változás, mint belátni hajlamos vagyok. Buzog bennem a munkakedv, mint egy gonosz erejű forrás, és mert céloom nincs, hát mindenféle érdektelenséggel foglalkozom. Egy tigris lakozik bennem, szüntelenül etetni kell a falánk dögöt. Az agyam, a szereplési vágyam, az élet vak burjánzása – ez vagyok, lássam be. Ezt akarták a Madáchban megszelídíteni. Most pedig a hülyeségig szeretnék mindent leleplezni, robbantani, feldúlítani, rombolni. Lehet belőlem afféle jól fészült forradalmár-professzor, urambocsá, még idióta népvezér is talán. A filmbéli patkányok mozgásához hasonló gyors és szikrázó tetteket szeretnék végbevinni (kalózhajó fedélzetén, lobogó fehér ingben?). Jó szerep volt nekem a Henrik meg a Hamlet, és még nem tudtam leszokni arról a vad és sebes gesztusvilágról. Ez van hiúságom mögött is: a gesztus igénye, a tömegek előtti ágálás testi vágya. A kitüntetéset meg az autogramosztást ott egye a fene.

Ha a könyvem megjelenik, az pár napig jó lesz.

A prof, aki egy hete nem látott, jelentős javulást állapít meg. Holnaptól kis tornázta-tás is elkezdődik.

Balázsovits Lajoska toppan be, a Balatontól jött fel egy napra, ott nyaral Almási Évával, Edit lányával, nagymamákkal meg nagypapákkal. Nem könnyű egy ilyen családi nyaralás, Almási se könnyű ember – ezt veszem ki a szavaiból. – Ha már, akkor az ember bemegy a Balatonba – mondja –, bár a víz elég hideg. (Abban a pillanatban érzem az álomszerű tempót, ahogy az ember lépked befelé a nagy tó sekély vizében, a semmi felé, felette, körötte napfény vagy ború, alkonyat vagy dél, halad egy nem közeledő varázs központja felé.)

Szeretem ezt a fiút, legalábbis megörülök, ha meglátom. Talán azért is, mert különleges szépség, még mindig az, mosolyogva kell ránézni. – Parasztfiú – mondja Hendrikje, hogy valamit nevéne nevezzen jelenléte, mosolya, talán egyénisége jelentőségéből. Igen, ez érdekes: parasztfiú (nem vettem volna észre, ha Hendrikje nem mondja), de éppen azzal rí ki a magyar szépfíú színészek közül, hogy mintha egy mélyen kulturáltabb, lakottabb világból vetődött volna közénk. Végül is az alapvető dolgokra irányuló figyelem és bizonyos könnyed testi méltóság csak az igazi kultúra és a parasztság jellemzője. Még okos ravaszságot is gyanítok benne, kissé áldozati lénye valamelyik törődött zugában megbújva. Igazán örülök, hogy bejött hozzám.

Egyszóval örülök, hogy itt ül ez az angolszász-vörös szépfíú a farmerjében, hogy csak semmiért jött, csak néhány szóért, két barátságos mosolyért, egyszóval pusztán rokonszenvből. (Bár hisz igaz, hogy e rokonszenv mögött közös gyűlöletek rejlenek – de mégsem azokból származik.)

A tévé művészeti vezetője Szinetár Miklós. Ő tulajdonképpen Ádám és Kazimir kortársa, és most, hogy közeledő veszélyt éreznek, valahogy elnökségi tagok lettek, összefognak. Egyfajta. Mitől? Ez az '56 utáni nemzedék, azóta is kitananak. (Még Vámos se bukott: ő az Operett főrendezője, csak ő mellékes, mert sose érdekelt a politika.) Az „öregek”? Várkonyi '56 után valahogy a Művész Színház világához kanyarodhatott vissza, ő megtalálja a helyét köztük. Mindig is szerette a szép autókat, szeretett világot látni, szerette a mérsékelt érdekes és nívós színházat, és Dufyt, Cocteau-t, Anouilh-t, ez '56 után „megy”, de ettől még nívó maradt. Major? Ő mind szörnyetegebb, magától kivált közülük. Ő ugyanaz, mint '45-ben. (Csak a helyzete más, de az se nagyon.)

És én? Érdekes volna látni magamat.

Egy biztos: amit ezek művelnek, az lehet nívós, de szellemi légkörnek, mint *walkodó* légkör: halálos. De bármelyikük: mikor érezte utoljára azt a kétségbeesést, hogy ami-re vállalkoztak, az megoldhatatlan? És így: mikor reménykedtek utoljára?

Füst Milán naplóját olvasva bennem is felébredt egy gyerekes, odaadó rajongás Karinthy és Kosztolányi iránt. Szeretném újra elolvasni a *Nérót*, az *Utazást*. (Jobban szerettem őket, mint Füst Milánt.)

Néhányan (pl. Szentkuthy) azt mondták, hogy könyvemben gyengék a „partnereim”. Ádámról és Ivánra gondoltak. Ha tudnák, mi minden származik Ivántól abban a könyvemben, nyilván nem mondanák ezt. Másrészt „ellenfeleim” valóban gyenge legények, és gyenge, kicsinyes mindaz, amit velük végigharcoltam, vagy hogy mondjam. Bizony, kicsinyes, pletykás és sekélyes történetecske ez. Kicsinyes cselszövés és fúrás. És lapang itt mégis valami valódi szörnyűség, valódi gonoszság.

Írom pedig ezt az állam kivételezetteinek fenntartott kórházban, az egyetlen két-ágyas szobában, melynek másik ágya üres, hogy engem kíméljenek.

Van itt kitől félni bizonyára, de azzal nem találkozom, és remélem, nem is fogok találkozni. Inkább bizony örülni szeretnék egy kicsit. Hinni még egyszer abban, hogy Isten kedvenc, kivételezett teremtménye vagyok, szemtelen kis művészke.

Június 10.

Ilosvay Kati látogatott meg. Könyveket hozott (egy Agatha Christie-t franciául, Troyat *Dosztojevszkijét* stb.). Régi filmekről beszélgettünk, a *Gunga Din*ről, a *Chicago grófjáról*. A kezét szorongattam volna, amiért olyan kedves és tisztességes ember; és untam. A régi filmek (imádtam őket a maguk idejében) nem ébresztenek bennem nosztalgiát. De tényleg, miért is untat ennyire a múlt? Elfásultam? De ha rólam és Ferkóról mesél Kati, egy másik emlékezet szól a régi tényekről: akkor egyszerre érdekelni kezd a legkisebb részlet is. Hogy is volt ez valójában? A múlt: néhány mondat, amiket öregként ismételtünk – a többi feltörhetetlen titok.

Kati meséli: Ádám nem szereti Kerényi Brecht-műsorát, és a produkció a színházon belül kegyvesztettnek számít. (Ádám változatlanul sokat panaszkodik, mert a színházat támadják, hogy „polgári” színház. Ez így már maga ködösítés. A hatalom annyira ködösít mindent, hogy csak félrefogalmazások hangzanak el. Ettől még lehet jó dolgokat létrehozni, aki ezt tagadja, az rosszhiszemű, vagyis az „elvek” embere így vagy úgy.) Ez a „bizánci” tünemény, hogy egy igazgató rossz szemmel nézi rendezője sikeres produkcióját, nem új: Ladányi nézte így rossz szemmel Ádám rendezéseit. És Kerényi? Ádám nyilván azt várja, mikor tesz kísérletet ez a bölcs ifjú, hogy kinyírja őt.

Hendrikje tegnap felhívta Évát. – Hogy bírod? – kérdezte. Válasz: – És te? – Megmondtam neki, hogy én őt szeretem. Azt válaszolta: – Tudom – meséli Hendrikje.

Ruszt tegnap este felhívott telefonon. Zsuzsa vette fel a kagylót, Hendrikje egyik „rab-szolganóje”. (Éppen Jimmyt hozta fel sétából.) Ruszt hosszan magyarázta ennek a vadidegen nőnek, hogy miért is nem jelentkezett eddig, és bejelentette, hogy pénteken délben felkeres. Nem kéne eljönnie. Inkább írna egy udvarias levelet.

Az *Orpheus* első két (számomra egyedül hiteles) kötete. Beleolvasok (közben a rádió megállás nélkül egy Bach-szvitet fúj, ha akarom, azért, hogy halálra gyötörje az idegeimet, ha akarom, azért, hogy elvarázsoljon), és néhány sor után mintha kicseréltek volna. Hiába, ez nekem különlegesen jó! Szemérmetlenül lopni fogok belőle ezután is, esküszöm! És ha Szentkuthy nyavalyog, az miért annyira más, mint ha Füst Milán teszi ugyanezt?

Külön tanulmányt kellene írni arról, hogy ezek a nővérek mennyire különböznek, és hogyan, hányféleképpen borogatják a lábam, hányféle fokozata van a szakértelemnek, hányféle gyöngédség, hányféle közöny és hányféle *fantázia* mutatkozik meg abban, ahogy reggelente egyik vagy másik megmosdat, vagy éppen odakészíti a szobavécét. (És hányféle női profilt lehetne ezek alapján felsorakoztatni, De Sade ízetlen felsorolásai milyen érdektelenek egy ilyen kis nővérraj mellett.)

Az orvosok meg vannak velem elégedve – én meg övelük.

Ne feledjem, hogy gyermekkorom sötét emlékei csak féligazak. Zsidó viccek, römipartik, siófoki ebédek a verandán, filmesek, bohémek és félbohémek, nagy röhögések, esténként összeülő jópofa társaságok, a mozi kivételezett, komolytalan világa, anyagi biztonság, időnként jólét, kényelem, én igazán nem sokat tudtam a szegénységről, a „keresztény világ” kegyetlensége is csak távoli rémség volt hosszú ideig, arról is keveset tudtam, amiből ki voltam zárva, a világról csak a mozin és a könyveken keresztül értesültem. Strand és vörös salakos teniszpálya, szépfiú is voltam, talán titokban félnék, de nagy pozór, és valahogy hazugul diadalmas, az is, jó lenne sok mindent tudni erről a múltról, amit már soha meg nem tudhatok, holott hiányzik. Az iskolában is külön kaszthoz tartoztam, a zsidó fiúkhöz is, de hozzájuk sem, hisz kezdettől afféle művészporonty voltam – és mit is jelent ez? Egyszóval: volt ebben a gyerek- és kamaszkorban sok kellemes vidámság is.

Mezei Mariska: volt vidéki primadonna; pöttöm kis férje imádta hatalmas keblét (rég-i színpadi sikerek egyik főszereplőjét), és míg az asszony a römikartyát csapkodta, ő ott ült e keblek árnyékában, bajszát tépdeste, és kibicelt. Nagyon szerették egymást, nagyon jóban voltak, az ilyen régi primadonnákból nagyon jó feleségek lesznek. Mindketten valamilyen gázkamrában végezték.

No persze körülöttem zajlott titokban, de elfojthatatlanul szüleim érzelmi és érzéki élete, ugyanazokon a napokon, amelyeknek estéin házunk ragyogott a römizők vidám nevetésétől (egyest pesti filmesek, például a drága Szirtes Laci, akinek kedvéért Szirtest, a fiát is kedvelem). Ez az ellentét valószínűleg csak még inkább megzavart. Igazán, szívből szerettem ezt a viccet mesélő, zsupgázó zsidó társaságot. Kritikám nekem csak apámmal (később anyámmal) szemben volt, anélkül, hogy bármit tudtam volna igazi titkaikból. Ma is keveset tudok én az ő életükről, jóformán semmit. Apám pornóképeket és sokszorosított pornókönyveket dugdosott íróasztala fiókjaiban, no meg a fehérműs szekrényben, valahol a lepedők és párnahuzatok közt. (Hogy a csudába leltem rájuk? Ma sem értem.) Hogy rendszeresen csalta anyámat, arról csak utólag, anyám egy-egy megjegyzéséből tudok. De a szenvedést, a zsarnokoskodást, a kölcsönös gyűlöletet, a házasság poklát, azt átéltem, a tartalmatlan és céltalan érzelmek eszeveszettségét. Valahogy szagról ismertem mindent. De – ismétlem – ez valahogy nem csökkentette szívbeli örömet, ha szüleim társaságában forgolódhattam, az ő barátaik kedélyében, mint ahogy mindig is igaz élvezetemet találtam a mindig is meglévő saját kompániámban. Így hát csak titokban voltam magányos – bár mindig tudtam róla, hogy az vagyok. Ezt valahogy természetesnek találtam. Az is volt: ilyen vagyok azóta is, mindig kompániában és mindig egyedül. És mindig is sokat szórakoztam. Ez fontos.

Mint ahogy sose voltam igazán reménytelenül szerelmes. Csak voltak szerelmeim, amelyekben lejárattam magam. (Túlzott bizalomból, mert annyira nem értek hozzá, hogyan kell az emberekkel bánni, vagy – ez talán a legvalószínűbb – mert *reménytelenül* voltam szerelmes, ez az érzelem egy sajátos fajtája. Még egyszerűbben: bizonyos helyzetekben és bizonyos lányokkal impotens voltam.)

Időnként túlzottan és feleslegesen megriadtam a magánytól. (Talán mert apám oly könnyen talált vigaszt az emberek közt, Kohn és Grün világában?)

Volt az egészben valami komolytalan, nem egészen megalapozott, nem egészen átélt – mindenütt az *élet könnyűségének* kísértő lidérce. Hisz mindig voltak új viccek, mindig voltak új filmek, az élet *lehet* könnyű, ha ez a két poklot járó ember, apám és anyám is olyan *jól tudják érezni magukat!*

Voltak betegesen magányos időszakaim, ha jól emlékszem, évem is (amikor például iskolakerülő voltam, pusztán azért, mert irtóztam osztálytársaimtól – rettenetesen félttem!). És ez a riadtság, ez a valahogy szégyellnivaló, kifelé, a világ szemében ez is valahogy vagányságnak és függetlenségnek – *egyéniségnek* hatott. Valahogy mindig megkaptam a rendkívüli egyéniségnek járó kivételezettséget és tiszteletet.

Mindig, mindenben része volt társadalmi *jólszituáltságomnak*. Jött a színiiskola – egyenesen a siófoki strandról kerültem oda...

Hát honnan tudtam volna én, amit például Tolsztoj tud? Hogyan lehetnék én igazi író, amilyen ő volt? Életem szerepekből lett előállítva.

(Márkus Alfréd? Mály Gerő egyszer a siófoki verandán: egymagában megevett egy egész levesestál csirkeragulevest – és utána még végigette az egész ebédet! A New York kávéházban nem a művészek traktusa, hanem hátul a „filmklub”, a kártyázók elkerített különszobája. Strandok. A fényképekből kivágott sok-sok meztelen nő, a pornográf könyvek felejtethetetlen mondatai: van ebben valami *vidám* gettó, na!)

Június 11.

Aztán persze a szörnyű csalódás.

Major jelentette nekem a logika, a realizmus támadását régi világom ellen, a kommunizmust, vagyis a csalódást az „értelmiségben”. Az „értelmiség” elárulta a szabadságot – az „értelmiség” tehetetlen, és a „kispolgár” szövetségese! „Leleplezni” – bizonytalan gondolkodásom és győzelemre áhító hiúságom ebben találta meg a módot a fölényre: a „kritikai realizmusban”. (Hogy a fenébe kevertem össze a lázadást az „értelmiség” ellen és apám zsigázó „kispolgári” világának lenézését? És éppen én, és éppen Major?) Amikor Major lebaszott minket Picasso miatt, én már kész voltam, hogy engedjek neki – eszembe se jutott, hogy apám is Picasso miatt röhögött ki mindig.

Aztán sikereim! Válaszul apám amerikai terveire! A karrier, ami, úgy látszott, éppoly töretlenül és vidáman megy majd tovább, mint a kommunisták szervezte újjáépítés! Az egész az én karriertörténetemnek látszott! „Felszabadulás”! (Igazán meggondolhattam volna, hogy az újjáépítés is üzleti vállalkozás, hogy az üzlet mozgatóereje

nélkül nem ment volna az egész [apám világa nélkül], az üzletemberek nélkül nincs a büszke „forint”! A polgári politikusok nyilvánvaló rövidlátása és jól ismert linkségei mellett a Gerő-féle aszkéták, a Révai-féle lobogó intellektuelek nagyszerűeknek tűntek.)

És újra és újra persze: a siker, a karrier, mesebeli történet a legkisebb királyfiról, így éltem át.

Hogy röhögtünk (Radványi Gézával az élen!), amikor '47-ben, a *Valahol Európában* forgatása közben hallottuk, hogyan hamisítják meg a kommunisták a szavazatokat! Honnan tudhattuk volna (hisz éppen tudhattuk volna!), hogy ezzel a fasiszta trükkel kezdődött. (Ezzel a nyíltan és cinikusan lezajló trükkel! Hisz senki sem hitte, hogy nem tudja mindenki, sőt, ez az egyik legfasisztább vonása az egésznek: hogy mindenki tudja, és úgy hazudunk!) Az előre kiosztott és megbeszélte „demokratikus” felszólalásokig, Rajk-kivégzésig, de máig: a mostani kongresszus- és értekezletdömpingekig, gondolkodásunk olyan meghamisításáig, hogy csak a legnagyobb gonddal, a legnehezebb elmélyüléssel juthatunk el saját legegyszerűbb reflexéig.

Nagy Ferenc? Ki ez? Miféle ember ez, a lángoló Révai Józseffel szemben? Míg végül Kosztolányiban is csak valamiféle pózt láttam.

Esküszöm, naiv voltam, őszinte – és istentelenül képmutató!

Különben hogy őrizhettem volna meg meleg szeretetemet nemcsak a Csontváry-féle hősök, de a Karinthyk, a Kosztolányik – e drágák iránt?!

A fronton nem voltam gyáva. De '45-ben (amikor pedig valóban sok szép kezdett történni velem és körülöm) és a következő években percről percre gyávább lettem.

Elvesztettem szem elől a lehetőséget, hogy az ember képes *sehova se tartozni*.

Szeretnék szerelmekről és nőkről beszélni. De akkor bizony le kell mondanom naplómról, mert... nos...

De nőkről szeretnék írni, akikben kedvemet lelem! Persze jó lenne „igazat” is írni, nem csak pornográfiát.

A pornográfia valóban megmozgat: a kis bécsi kurva, az intézetből hazakerülő lány, aki anyját csábítja el, a cseléd bakájával összeálló úrilány, Gamiani szenvedélyes szerelme Fanny iránt, De Sade fantasztikus szövetségesei – ezek valóban megmozgatnak! Micsoda végzetes hülyeség! Elveink alapján csaknem a szerelem lehetőségét is kiirtottuk életünkéből. Milyen szerencse is, hogy Hendrikjével találkoztam!

Iván zokogása ott, Világoson: az is.

Ruszt Jóska bedugja fejét az ajtón, mint aki örömhírt közöl: „Itt vagyok, gyerekek, boldogok vagytok?” – milyen jópofaság már az, ha valaki megjelenik a színen, a színházi

világban, egyszerűen *belépni*, az már esemény, jelentős, tapsot kíván – de én most nem tudok erre a belépőre a szokásos színházi ujjongással válaszolni.

Jóska elegáns, csinos tetőtől talpig, könnyű, kék öltönyben, vászoncipőben. De sápadt. Gondolom: sápadtabb, mint én.

Latinovitsról: – Igen, igen, érthető... De mégiscsak gyilkosság. (Ezt a szót senki sem kerülheti el.)

Kecskeméten a tanácselnök meg a párttitkár sakkban tartják egymást, így aztán senki se mozdul. Ami történik (az egész országban), csak azért történik, mert senki se vállalja a felelősséget, ha aztán valaki mégis csinál valamit a saját felelősségére, annak még örülnek is. (Ha baj lesz belőle, a vállalkozó felel.)

Kaposvárott Ascher csinált egy remek *Allami áruházat* (a Rákosi-korszak persziflázsát). Először nem engedték bemutatni, csak tájon. (Zsámbéki mégiscsak akar valamit – és a valami mégiscsak valami.)

De az egész látogatás semmitmondó, leverő. Túlságosan olyan, amelyet vártam. Kötelességből jött el. És ha a segítségemet kérné? Akkor se tudnék segíteni.

Rendezők, főrendezők, igazgatók: lehet, hogy éppen nem is lehet elviselni a helyzetüket, az „apparátusban” nem lehet létezni. Ádám is ebbe rokkant bele. Ruszt pedig talán túlságosan is becsületes, túlságosan is tehetséges, érzéki ember ehhez a helyzethez.

Beszélgetésünk fuldoklik.

Tudom szeretni ezt a fiút? Legfeljebb pletykálni tudok róla. Kölcsönösen felvillanyozzuk egymást egy-két órára, félórára. De nem tudok ugyanarról beszélni vele ugyanúgy, mint a barátaimmal. Mikor kilép az ajtón, tréfásan még utánakiáltok: – Jobbulást!

És amikor kettesben maradunk Hendrikjével: – Volt egy látogatóm.

De nem haragszom rá. Azt hiszem, hogy súlyosabb válságot él át, mint az én trombózisom. Nem tudom, mi ez a válság. Tehetetlen vagyok. Kénytelen vagyok mással foglalkozni.

Ebben az országban egy hatalmas megszálló hadsereg él. Föld alatti rakétakilövő helyek, laktanyák, támaszpontok, megfigyelőközpontok – fene tudja, mi mindenből áll egy ilyen erő –, repülőgépek és repülőterek hatalmasan elterpeszkedő foltjai. Néhány civil és egyenruhás úr időnként udvarias vagy kevésbé udvarias módon különböző utasításokat osztogat azoknak a civil ruhás és egyenruhás uraknak, akiket mi a tévé képernyőjéről úgy ismerünk, mint hazánk vezetőit – vagy egyáltalában nem ismerünk, még látásból sem.

Odakinn Oroszországban néhány nap alatt ismeretlen körülmények között megöltek egy Berija nevezetű gazfickót és nyilván rajta kívül még néhányat, akiknek nevét se tudjuk. Nagy Imrét és „társait” kivégezték. (Erről az újságból értesültünk – utólag. Hogy kerültek gyilkosaik kezébe? Erről semmit se tudunk.) Akik ezt tették, ma a rádióban például a magyar népmesékről tartanak tudományos előadást.

No, ezen az alapon konszolidálódunk.

Majoros: – Olyan titkolózás, olyan pofavágás, olyan feszültség, olyan éberség mindenben, mindenütt, mintha háború volna!

Háború is van: csak a hivatalnokok csatározása a fontos.

Ezért nem szabad belesüllyednem abba, amit „politizálásnak” hívnak. A nép? Engem nem zártak a „holtak házába” – és remélem, nem is fognak. Most fuldoklom saját düheimben, iszom a pletykákat, így próbálok formát adni a különben dohogássá züllő haragoknak. Elvették kezem ügyéből a kézenfekvő apróságokat, amelyeket fontossággal ruházhatnak fel. Nem azért mentem vidékre, hogy „vidéki” legyek. Ruszt is csak kapálózik a monoton cselszövések szövevényében.

A nagy szerelmi problémák és a nagy sikerek évei után most mintha mást se tennék, mint életben tartanám magam az eljövendő írás számára. A Világtól nem a sikert és az eleganciát irigylem, hanem a kérdések tágasságát.

Délben Ivánt hozza be Hendrikje.

Vele mindenről tudok beszélni. Miközben Ivánnal beszélgetek, tulajdonképpen Hendrikjével igyekszem megértetni magam.

Ismét úgy érzem, hogy közönyösebb vagyok, mint ahogy az emberek hiszik. Csak egyet nem bírok: ha el akarják feledtetni velem egyetlen, alapvető feszültségemet, amelyet nem tudok megnevezni. Dolgozik bennem egy szenvedély, amelynek szüksége van a külvilág táplálékára, másképp nem kap tetet – táplálékot várok a világtól, mint a szerepet a színészek, ha nem verekedhetek, önmagamat emészttem fel.

L. Z. halálhíre és Ádám Ottó darabküldeménye követte egymást. Ezután légzési nehézségeim támadtak, azóta rendszeresen kapok nyugtatókat. Tehát a dolgok mégsem olyan egyszerűek. Tehát szervezetem sebezhető, hiába az elbizakodottság. Hendrikje valószínűleg jobban tudja ezt, mint én magam.

Annyira félek a haláltól, hogy legszívesebben állandóan nyafognék és siránkoznék, csak valami szerepféle visszatart. Mégis azt mondanám Hendrikjének: Értsd meg, inkább meg kell kockáztatnom minden veszélyt, de nem tudom kímélni az agyam.

Június 13.

„Ottóm, a darab, amit küdtél, számomra két kérdést jelent. Ami a fontosabbat illeti: ha azt szeretnéd tudni, föllépnék-e a Madáchban mint vendég, erre csak azt felelhetem, bárhol, nemcsak a főváros bármelyik színházában, hanem bárhol az országban szívesen fellépek, ahol a színházat szeretik és olyan szerepet kapok, amelynek tőlem telhető megoldásával igaz élményt szerezhetnek az igaz élményre szomjas nézőknek – föltéve persze, ha egészségem, erőm engedi, és a vendégszolgák egyeztethető kecskeméti feladataimmal, amelyeket most a legfontosabbaknak tartok.

Meg kell jegyezmem azonban, hogy betegségem hosszadalmas lefolyásának ígérkezik, s az orvosok szerint jó darabig óvakodnom kell a túlterheléstől.

Éppen ezért tulajdonképpen nem sok értelme van, hogy jelenlegi helyzetemben bővebben kitérjek a kérdés másik részére, pontosabban szólva a második s az előbbitől tulajdonképpen független kérdésre. Ezért csak röviden: be kell vallanom, nem vérzik a szívem, amiért betegségem miatt belátható időn belül nem is tudnám eljátszani a

mellékelt darabot. Bizony ez se jobb, mint a szerző előző eresztése volt, amiről annak idején – amikor nem vállaltam – bővebben beszéltünk.

Üdvözl...”

Dél felé jár. Ez a nap eddig rossz. Semmi se stimmel, még az infúziót is kétszer kellett belém nyomni, hogy ne kelljen hat óra hosszat mozdulatlanul feküdnöm. A kórházban a másodrendű személyzet ügyeletes ma. Tegnap Iván azt mondta Hendrikjének: – Legmegnyugtatóbb, hogy látom, Miklós türelemmel viseli a dolgot. – Engem meg éppen tegnap délután kezdett elhagyni a türelmem, és a mai nap is úgy kezdődött...

Ilyenkor elsősorban Hendrikje ingerel: miért nem hoz magával egy csodálatos mesevilágot, amivel megválthatna? A következő pillanatban aztán mindent értek, és bocsánatot kérek, amilyen őszintén ilyenkor az ember bocsánatot kérhet.

Most már az infúziót is kivették belőlem, odébb mozdíthattam a fenekem is, nincs semmi céloom, de szeretem toll és papír találkozását, így egy óra, két óra múlva tán másik emberré válhatok... De nem tudok uralkodni magamon. Hendrikje rántott csirkét, cukorborsólevest hoz, diákkorom kedvenceit, én meg undok vagyok és kedvehagyott.

Délután mennydörög, esik is, de nem igazán, ahogy kéne, nem zuhog, hogy megkönnyebbülhetnénk, fáj a fejem.

Troyat: *Dosztojevszkij*. Közel sem olyan jó, mint a *Tolsztoj*. De ahhoz elég jó, hogy érezhessük ennek az embernek az elviselhetetlenségét. Dosztojevszkijt, akit én sose tudtam igazán szeretni. Undok egy kor ez, amely Dosztojevszkijből él, és mellőzi Tolsztojt. Jóság és szeretet: hogy a fene! Megszállottság meg mindenféle feltáruló titkai a léleknek, amitől a lélek a maga mechanikus működésével oly kétségbeejtően unalmas.

És hogy én milyen tehetségtelen vagyok!

No persze. Van egy icipici hőemelkedésem is.

Fura napok ezek a vasárnapok. Még fél óra, hogy Hendrikje megjöjjön (én mondtam, hogy hatra jöjjön), de már alig várom. És mit adhatok néki, ha majd itt lesz? Gondot, semmi mást. (Magam is furcsállom ezt a gondom: honnan jön? – kérdem, miután befejeztem Dosztojevszkij életrajzát. De spontánul jött. És mintha megjelenése valamilyen félelemtől szabadítana majd meg.)

Hisz '45-ben nem voltunk tudatában, hogy egy idegen világgal találkozunk: az oroszokkal. És? Sose tudtam igazán szeretni őket. (Mennyit hazudtam, hogy szeretem őket! Mintha családi ügy lett volna.) Legfeljebb a *Háború és béke* néhány hőseit tudtam szeretni (akiket azonban inkább angolszász példák után képzeltem el, nem igazán oroszoknak). Csehovot se szerettem soha igazán, vagyis szenvedélyesen. Nyugati ember vagyok.

Június 14.

Ébredéstől kezdve minden jobb ma.

Délben Vekerdy, délután Trokán, Sára és Muskát.

Befejezek egy Poirot-t. Megnézek egy tévéfilmet a CIA tevékenységéről (a film angol). Aztán egy Augustus-életrajz (a rendelkezésemre álló kézikönyvtárból ez áll legközelebb a krimihez). Címlapján egy-egy szobrának fényképe: úristen, micsoda figurák! Nem erről volt szó, Úristen! Nem ebben alkudtunk!

Van-e más kérdése az embernek, mint a szabadság és az önbizalom? Nem erről szóltak-e a válaszok és a politikák? Nem úgy érzem-e, hogy e kettő ellen folyik alattomos és következetes összeesküvés, mióta élek?

Ma a nővér nyakába kapaszkodva kiléptem az ágyból, néhány lépést is tettem. Egy kerekes széken áttoltak a röntgenbe. Végigtoltak a folyosón, félhülye, slafrokos nénikék között, oda-odaintettem egy-egy ismerős nővérkének, mintegy először tájékozódva, hol is fekszik a szobám, a műtős, aki ügyesen kormányozta székemet, oda-oda-szólt egy-egy ajtóban: – Itt a művész úr – és most felfogtam, éppen ebben a félrokkant állapotomban, hogy hát én vagyok a „művész úr”, és most nem riaszt ez az állapot, talán olyan terveim vannak, amelyek miatt kötelességem is elvállalni, hogy én vagyok a „művész úr”, hogy nem muszáj okvetlenül szenilissé és korrupttá válni, hogy itt valóban rejlik a bátorság lehetősége is, amiben igazi örömem lehet – és hogy soha senki nem döntheti el, hogy örökös visszavonulásomban mennyi volt a bátorság, mennyi a taktika, mennyi a gyávaság – mennyi az idegbaj. (Lásd diákkori „lógásaim”, amelyekben nem vagány voltam, sokkal inkább riadt és neurotikus.) Lehet, hogy belenőttem állapotomba. Ez az állapot ma nem jelent közvetlen veszélyt, ezt is tudom. De rászorít majd, hogy úgy dolgozzam, hogy az veszélyt is jelenthessen, ezt is tudom. Különböben végem.

Hendrikje azt mondja: – Talán mégis akartad ezt a kényszerpihenőt. Mielőtt a lábad eltörted, zavart és kapkodó voltál. Sose szerettem a te „kerekasztal”-beszélgetéseidet, ahol mindig te voltál a legokosabb. De ahhoz ragaszkodtam, hogy elküldd a *Hamlet*-levelet.

Így van.

Azt is mondja: – Mintha sose éltem volna Fricivel. Nem emlékszem rá. Nem létezik a számomra.

– Igen. Nekem is van egy korszakom, amelyre nem emlékszem.

– Rákosi Mari?

– Igen. De nem ezt akartam mondani, hanem párttitkárságom korszakát. Rákosi Mari még most se jutott eszembe.

Próbálok valamit felidézni első házasságom korszakából – nem sikerül. – Nem is kívánom, hogy sikerüljön.

Igaz: a röntgen kimutatta, hogy lábtörésemet a gipszeléssel alaposan eltolták. Valószínűleg csak repedés lehetett, de többrendbéli elmozdulás és eltorzulás sikeredett belőle. Ez megnyugtat: ami történt, legalább részben, nem szervezetem rosszindulatának köszönhető.

– Remélem, nem fogok bicegni! – És ahogy illik, még egy poént is megeresztek: – A III. Richárd jó szerep, de egy életen át kissé unalmas lenne.

(Folytatása következik.)